

Vikinger på smeltfiskeri den 21. april i Viborgsøerne

Af Inge Bødker Enghoff

I 2001 forestod Viborg Stiftsmuseum et storstilet tværvidenskabeligt udgravningsprojekt ved Viborg Søndersø, hvor jeg var ansvarlig for dyreknogle-materialet. Forholdene til bevaring af organisk materiale var perfekte og store mængder af bl.a. knogler og træ dukkede frem af jorden. Gennem dendrokronologisk datering af mange træstolper kan kulturlagene dateres til begyndelsen af 1000-tallet, dvs. til sen vikingetid.

Knoglerne fortæller om almindeligt husdyrhold, men også om tilstedeværelsen af får med både 4 og 6 horn. Der er rester af forskellige pelsdyr, bl.a. ilder og kat, samt bevis for både et lokalt fiskeri i Viborgsøerne og en betydelig import af fisk, fx sild. Knogler fra duehøg og tårnfalk skyldes måske falkonérvirksomhed - en beskæftigelse som var knyttet til folk med høj status.

Ny art dukker op i finsold

Et af formålene med projektet var at inddrage naturvidenskab mere i selve udgravningsfasen og dertil udvikle og afprøve nye udgravningsmetoder. Rent praktisk betød det bl.a., at litervis af prøvemateriale (jord) til botaniske og zoologiske analyser blev taget fra i hvert eneste lag.

Det blev undersøgt, hvilke knogler og dermed dyrearter som var repræsenteret i de forskellige delprøver. Specielt for fiskenes vedkommende er resultatet interessant.

I selve udgravningsfeltet fik man kun øje på i alt 6 fiskeknogler (fra brasen, aborre og fladfisk) ved den omhyggelige udgravning (med håndkraft) af ca. 1000 l eller 1 m³ jord. Jorden blev herefter sigtet gennem net med ca. 3 mm maskevidde. Her blev der nu fundet knap 4000 hidtil oversete knogler af hele 13 forskellige fiskearter, bl.a. sild, ål, hornfisk, torsk, skrubbe, skalle og aborre.

Delprøver af de 1000 l jord blev yderligere sigtet gennem net med finere maskevidde: 1 mm, 0,9 mm og 0,5 mm. Stor var overraskelsen, da der på 1 mm sigten (og i øvrigt også på de finere sigter) dukkede knogler op – endda i store mængder – af en hidtil upåagtet fiskeart, smelt. Ikke blot for Viborg Søndersø udgravningerne var smelten ny, den er ganske enkelt aldrig før fundet ved en arkæologisk udgravning i Danmark! De største smeltknogler fra Viborg er netop godt 1 mm og stammer fra både hoved og krop.

Smelten og forekomsten i Viborgsøerne

Smelten, *Osmerus eperlanus*, hører til sin egen familie (Osmeriidae), som er nært beslægtet med laksefisk. Det er en slank, sølvskinnende fisk med underbid. Munden er stor og når bagud til midt under øjet. Mellem ryg og halefinne er der en lille fedtfinne, og en stærk lugt af agurk er karakteristisk for fisken.

Smelten er en stimefisk. Langs havkyster, navnlig i brakvandsområder, lever der smelt, som kun søger op i ferskvand for at gyde. Dette er den såkaldte vandreform af smelt, som kan blive op til 35 cm lang. Desuden findes der standformer af smelt i mange søer. Her er der tale om bestande, som tilbringer hele livet i den samme sø. Denne form af smelt bliver normalt kun 10-15 cm lang. I nutiden fiskes smelten navnlig i Baltikum og Rusland og anvendes til agn, som industrifisk eller spises røget.

I Danmark har smelten en meget spredt forekomst, men Viborgsøerne er netop en af de bedst kendte lokaliteter. Her kaldes fisken ved det lokale navn, stint.

Fiskespecialisten C.V. Otterstrøm skriver i 1914: "I Viborg Søerne yngler Smelten meget regelret fra d. 21. April eller en af de følgende Dage". Han beskriver endvidere, hvordan flokken ved solnedgang hæver sig fra bunden af søen og stævner mod land. I stille vejr ser man vandets overflade kruses, og det varer ikke længe, før stimen har nået bredden. Fiskerne kan nu på få timer fange smelten i tønnevis, idet de går ud i vandet, øser den op med briler (vidjekurve) og bærer den ind på bredden, hvor den samles i bunker. Så snart legetiden er til ende, går resten af stimen atter ud på dybt vand og viser sig ikke igen før næste år. "Ja, man ser end ikke en enkelt Smelt hele Aaret rundt".

Vikingerne fangede smelt

Sådan har vikingerne i Viborg åbenbart også gjort i 1020'erne! Man forstod sandelig at benytte sig af den rigelige forekomst. Det viser de mange smeltknogler, som dukkede op ved sigtning af jorden fra udgravningen. I Viborgsøerne er smelten en standfisk, og den opnår højst en længde af omkring 12 cm, derfor er smeltknoglerne så små, at de først blev opsamlet på 1 mm sigten.

Otterstrøm skriver i 1926, at smelten efter dansk opfattelse ikke er madnyttig, og at de store smeltmængder, der kan tages i april i Viborgsøerne, kun finder anvendelse som svinefoder. Men smeltknoglerne fra vikingetidens Viborg er udelukkende fundet i affaldslag fra latrinen. Fækalierne herfra er omhyggeligt undersøgt af A. Moltsen og stammer med sikkerhed fra mennesker. I vikingetidens Viborg blev smelt altså anset som føde for mennesker!

Selma Lagerlöfs barndomserindringer om smelt

I Värmland i begyndelsen af 1900-tallet fandt ganske samme form for smelt-fiskeri sted. Selma Lagerlöf fortæller i sine erindringer, hvordan det blev anset for at være et rigtigt forårstegn, når den lokale fisker kom til barndomshjemmet "Mårbacka" med årets første smelt. Fisken blev fanget i den lokale sø, hvor den i legetiden kunne skovles op med øser eller træspande i ufattelige mængder. Resten af året blev der aldrig fisket smelt.

Inspirerende for tolkningen af Viborgfundet er også Selma Lagerlöfs beskrivelse af, hvordan smelten blev rensat og tilberedt. "Med et snit skar man hovedet af, med et andet trak man indvolde ud, og dermed var den parat. Den var så lille, at den hverken havde skæl eller stikkende ben som andre fisk." På Mårbacka blev de små fisk efterfølgende lagt i ét lag på en pande og stegt i smør til de brune og hårde hang sammen og kunne serveres på rundt knækbrød. Heraf kan man slutte, at det ikke har voldt problemer at indtage de små fiskeknogler. Vikingerne spiste endda hovedet med.

Morale og konklusion

Denne historie var vi gået glip af, hvis vi ikke havde finsoldet en del af jorden i Viborg, for selv feltsoldet på 3 mm lod smeltknoglerne smutte igennem. Vi kan derfor konkludere, at fundet af smelt på de finmaskede net har føjet en ny facet til billedet af vikingernes gøren og laden i Viborg i april måned engang i begyndelsen af 1020'erne – og samtidig må vi slå fast, at jord bør sigtes grundigt ved enhver arkæologisk udgravning.

Litteratur

Lagerlöf, S. 1922. *Mårbacka* (dansk udgave v. A.M. Bjerg, 2003). København.

Muus, B.J. & Dahlstrøm, P. 1967. *Europas ferskvandsfisk*. København.

Muus, B.J. & J.G. Nielsen 1998. *Havfisk og fiskeri i Nordvesteuropa*. København.

Otterstrøm, C. 1914. Fisk II. Blødfinnefisk. *Danmarks Fauna*, 15.

Otterstrøm, C. 1926. *Viborg Søerne. En fiskeribiologisk undersøgelse foretaget i 1925 efter Viborg Byråds anmodning af Fiskeridirektoratet*. Viborg.

Om forfatteren: <http://www.zmuc.dk/VerWeb/Stenalderknogler/eng/dan/>

	Håndop- samlet	Feltsold 3 mm	Finsold 3 mm	Finsold 1 mm	Finsold 0,85 mm	Finsold 0,50 mm
	Antal Knogler pr. 957 l jord	Antal Knogler pr. 957 l jord	Antal Knogler pr. 957 l jord	Antal Knogler pr. 957 l jord	Antal Knogler pr. 957 l jord	Antal Knogler pr. 957 l jord
Sild		1010	421	957	77	
Laks/ørred		33				
Helt		30		38		
Smelt				10603	5091	5283
Gedde		2		38		38
Skalle		34				
Brasen	1	1				
ubestemte karpe- fisk		184	38	1761	77	38
Ål		497	229	1148	115	
Hornfisk		1				
Torsk		1				
ubestemte torske- fisk		2				
Ålekvabbe		4				
Trepigget hundestejle		1		115		

Skrubbe		8				
Rødspætte/ skrubbe/ ising	1	72		77		
Aborre	1	129	38	651		38
ubestemte fisk	3	1642	727	9647	1761	345
Total	6	3651				

Knogler fra smelt

Smelt

